

Włodzimierz Piwkowski

Arcadia Restituta

Ochrona Zabytków 48/3-4 (190-191), 259-265

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARCADIA RESTITUTA*

Początki ogrodu w Arkadii sięgają 1776 r., kiedy ówczesny właściciel dóbr nieborowskich, kasztelan wileński Michał Hieronim Radziwiłł, wszedł w posiadanie wsi Łupi, położonej w odległości pięciu staj na zachód od Nieborowa, przy szlaku prowadzącym do Łowicza. W tym miejscu bowiem młoda kasztelanowa i dama dworu warszawskiego Helena z Przedzdziekich zapragnęła wzorem swoich przyjaciółek, a zarazem rywalek na polu mecenatu artystycznego — Izabeli Czartoryskiej i Elżbiety Lubomirskiej, założyć wymyśloną pasterską krainę szczęścia¹. Architektoniczną i ogrodową oprawę Arkadii projektował Szymon Bogumił Zug przy osobistym zaangażowaniu i udziale Heleny Radziwiłłowej. Księżna odegrała kluczową rolę w tworzeniu Arkadii. Kierując pracami projektowymi, inspirując niezwykle ciekawy i wielostopniowy program literacko-filozoficzny ogrodu, potrafiła skupić wokół siebie i zainteresować twórczo wybitnych architektów i artystów. Była też kolekcjonerką sztuki antycznej, którą gromadziła i ekspozycjonowała w Arkadii.

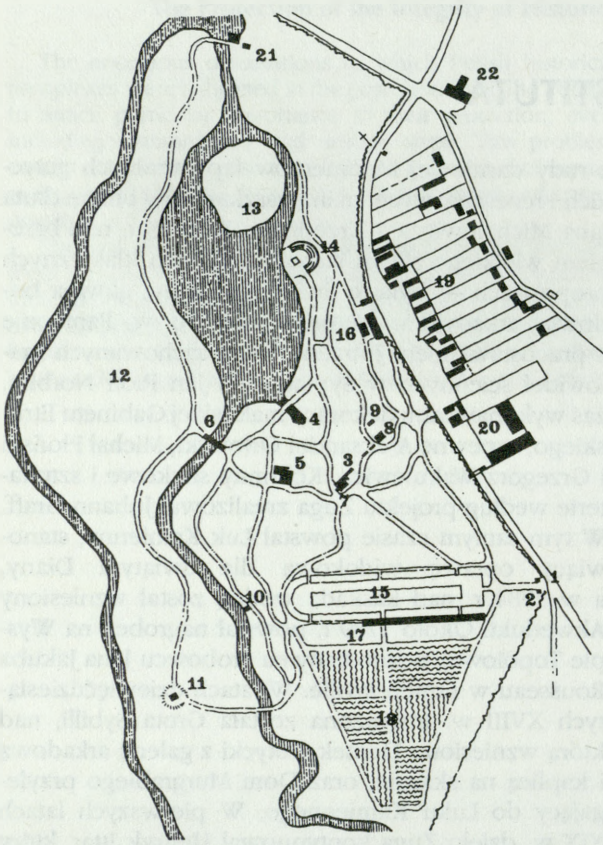
Twórcą podstawowej koncepcji przestrzennej i architektonicznej był, jak już powiedziano, Szymon Bogumił Zug, którego działalność na tym terenie jest udokumentowana do 1797 r. Prace rzeźbiarskie realizował Gioacchino Staggi, malarskie Jan Piotr Norblin, później jego uczniowie — Aleksander Orłowski, Michał Płoński i Grzegorz Wakulewicz, a sztukatorskie Johann Graff. Zapewne przed 1783 r. został wzniesiony Przybytek Arcykapłana, zbudowany częściowo

z rudy darniowej i elementów lapidarnych gotyckich i renesansowych, m.in. maskaronów i herm dłuta Jana Michałowicza z Urzędowa. W 1783 r. nad brzegiem wielkiego stawu stanął pawilon o klasycznych proporcjach — była to Świątynia Diany, główna budowla arkadyjska. Autorem plafonu w Panteonie z przedstawieniem Jutrzenki i nie zachowanych malowideł ściennych w Sypialni był Jan Piotr Norblin, zaś wykonawcami dekoracji malarskiej Gabinetu Etruskiego, zapewne Aleksander Orłowski, Michał Płoński i Grzegorz Wakulewicz. Kolumny stiukowe i sztukaterie według projektu Zuga zrealizował Johann Graff. W tym samym czasie powstał Łuk Kamienny, stanowiący oprawę widokową dla Świątyni Diany, a w 1784 r. nad kaskadą wodną został wzniesiony Akwedukt. Około 1789 r. powstał nagrobek na Wyspie Topolowej, wzorowany na grobowcu Jana Jakuba Rousseau w Ermenonville. W latach dziewięćdziesiątych XVIII w. utworzona została Grota Sybilli, nad którą wzniesiono Domek Gotycki z galerią arkadową i kaplicą na skarpie, oraz Dom Murgrabiego przylegający do Łuku Kamiennego. W pierwszych latach XIX w. dzieło Zuga kontynuował Henryk Ittar, który zbudował na Polach Elizejskich Grobowiec Złudzeń, stanowiący ogrodową kaplicę grobową, w której spoczęły prochy trzech zmarłych młodo córek księżny. On też założył dwie monumentalne budowle — Cyrk i Amfiteatr. W pierwszym dziesięcioleciu XIX w. powstały jeszcze dwie budowle ogrodowe — Domek Szwajcarski i cieplarnia z rozległym polem kwiatów

*W dniu 15 czerwca 1994 r. w Sali Białej Pałacu Radziwiłłów w Nieborowie Prezes Fundacji F. V. S. z Hamburga Pan Helmuth Toepfer wręczył Kuratorowi Zespołu Pałacowo-Ogrodowego w Nieborowie i Arkadii Włodzimierzowi Piwkowskiemu Europejską Nagrodę za Ochronę Zabytków 1994 (Europa-Preis für Denkmalspflege 1994). Uroczystość wręczenia tej prestiżowej nagrody miała dostojną oprawę. Panu Toepferowi towarzyszyli członkowie Kuratorium Europejskiej Nagrody za Ochronę Zabytków — Profesor Alois Machatschek z Wiednia, Pani Renate Wille z Hamburga i Profesor Zygmunt Świechowski z Warszawy. Udział wzięli przedstawiciele rodziny Radziwiłłów — seniorka rodu Izabela Radziwiłłowa, Krystyna z Radziwiłłów Milewska, Karol i Małgorzata Radziwiłłowie, a także ks. bp Kazimierz Majdański, Wiceminister Kultury i Sztuki Tadeusz Polak, Dyrektor Instytutu Sztuki PAN Stanisław Mossakowski, Dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie Włodzimierz Godlewski, Prezes Fundacji Kultury Polskiej Beata Tyszkiewicz, Generalny Konserwator Zabytków Tadeusz Zielniewicz, Wojewoda Skierniewicki Andrzej Charzewski, Dyrektor Stowarzyszenia Historyków Sztuki Jerzy Baranowski oraz liczni przedstawiciele świata naukowego i artystycznego stolicy. W części muzycznej wieczoru Kwartet Smyczkowy im. Artura Rubinsteina z Łodzi, obok utworów Haydna i Mozarta, wykonał *Serenadę* Macieja Radziwiłła (1749–1800). Jest to drugie już wyróżnienie dla Muzeum w Nieborowie i Arkadii

— w 1957 r. przyznany mu został Złoty Medal Ministra Kultury i Sztuki za zasługi w ochronie i pielęgnacji zabytkowych założen ogrodowych. W tym miejscu wypada zaznaczyć, że nasze wieloletnie wysiłki cały czas były otoczone życzliwym zainteresowaniem dyrekcji Muzeum Narodowego w Warszawie, która w osobach Profesora Stanisława Lorentza, Andrzeja Michałowskiego, Juliusza Bursze, Mariana Sołtysiaka i Włodzimierza Godlewskiego służyła nam skuteczną pomocą. Nie sposób też nie wspomnieć o koleżeńskim wsparciu organizacyjnym i specjalistycznym ze strony Działu Inwestycji Muzeum Narodowego w Warszawie, udzielanym przez Teresę Górzyńską, Krystynę Pollak i Krystynę Litwińską. Od 1990 r. nie uzyskaliśmy żadnej dotacji finansowej z budżetu państwa. Odbudowę tego unikatowego obiektu kultury narodowej Muzeum w Nieborowie i Arkadii finansowało przez ostatnie pięć lat z dochodów własnych, wypracowanych w ramach działalności gospodarczej prowadzonej wysiłkiem swojej załogi.

1. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa (starsze). Akta majątkowo-prawne wsi Łupi-Arkadii z lat 1443–1820, sygn. 219–225; *Volumina Legum*, t. VIII, Petersburg 1860, s. 581; Instytut Historii PAN w Warszawie, karta sownika historyczno-geograficznego Mazowsza w średniowieczu: Łupia.

1. Arkadia 1800–1820: 1. wejście do Arkadii, 2. Słupy Ittara, 3. Łuk Kamienny, 4. Świątynia Diany, 5. Przybytek Arcykapłana, 6. Akwedukt z Kaskadą, 7. Dom Murgrabiego, 8. Domek Gotycki, 9. Grota Sybilli, 10. dawny Grobowiec z Wyspy Topolowej, 11. Grobowiec Złudzeń, 12. Pola Elizejskie, 13. Wyspa Ofiar, 14. Amfiteatr, 15. Cyrk, 16. Domek Szwajcarski, 17. oranżeria, 18. pola kwiatowe, 19. wieś, 20. folwark, 21. młyn, 22. austeria. Oprac. M. Miłobędzki

1. Arkadia 1800–1820: 1. entrance to Arkadia, 2. Pillars of Ittar, 3. Stone Arch, 4. Temple of Diana, 5. Retreat of the Archpriest, 6. Aqueduct with Cascade, 7. House of the Margrave, 8. Gothic Cottage, 9. Sibyl's Grotto, 10. old Tomb from Poplar Island, 11. Tomb of Illusions, 12. Elysian Fields, 13. Island of Sacrifice, 14. Amphitheatre, 15. Circus, 16. Swiss Chalet, 17. greenhouse, 18. flower meadows, 19. village, 20. farmstead, 21. mill, 22. tavern. Prep. by M. Miłobędzki

wym w kształcie trapezu opartego podstawą o wschodnią ścianę Cyрку².

Nieodwracalne spustoszenia w Arkadii poczynił wnuk Heleny — Zygmunt Radziwiłł, który po 1864 r. rozebrał doszczętnie Akwedukt, Grobowiec Złudzeń, Cyrk i Amfiteatr, sprzedając ciosy kamienne przedsiębiorcom budowlanym, a zapuszczony park arkadyjski odstąpił w 1869 r. Karolowi Hoffmanowi. W 1893 r.

odkupił Arkadię od ówczesnego jej właściciela prawnuk założycielki Michał Piotr Radziwiłł. Ostatnim właścicielem Arkadii był Janusz Radziwiłł, który pod koniec lat trzydziestych naszego wieku dokonał renowacji pawilonów ogrodowych i udostępnił uporządkowany park zwiedzającym. W czasach ostatniej wojny Arkadia, pomijając dewastacje dokonane przez stacjonujące tam oddziały wojskowe, uniknęła poważniejszych zniszczeń.

Arkadia zachowała dobrze czytelny dawny układ przestrzenno–architektoniczny i nastrój romantycznego parku. Przetrwiała podstawowa konfiguracja ogrodu z układem wodnym w postaci wielkiego stawu z wyspami i położonymi na wschodnim brzegu akwenu budowlami najstarszej Arkadii, wzniesionymi przez Szymona Bogumiła Zuga — Świątynią Diany, Przybytkiem Arcykapłana, Domem Murgrabiego z Łukiem Kamiennym i Domkiem Gotyckim z Grotą Sybilli oraz zrekonstruowanym przez Gerarda Ciołka w 1952 r. Akweduktem. Nie ocalała natomiast w całości żadna z budowli Ittara. W latach 1950–1952 pod kierunkiem architekta ogrodów Gerarda Ciołka przeprowadzono restaurację układu wodnego i przestrzennego Arkadii, połączoną z zabezpieczeniem i renowacją wszystkich pawilonów parkowych. Została wówczas wykonana korektura układu wodnego w parku arkadyjskim, polegająca przede wszystkim na zmianie biegu nurtu Skierniewki płynącej dotąd środkiem stawu, przez przeniesienie jej koryta na odcinku 220 m poza dotychczasowy południowy obręb parku. W tymże czasie został zrekonstruowany Akwedukt, odrestaurowany Łuk Kamienny, zabezpieczony Przybytek Arcykapłana i rozpoczęta renowacja wnętrza Świątyni Diany. W drugim etapie prac konserwatorskich, który przypadł na lata 1967–1969, były kontynuowane roboty ziemno–wodne, wykonano remont kapitalny Domku Gotyckiego i Domu Murgrabiego, a także odrestaurowano centralny obelisk i dwie skrajne mety na terenie dawnego Cyрку³. W 1971 r. została przeprowadzona konserwacja plafonu Norblina w Panteonie Świątyni Diany⁴.

Na początku lat siedemdziesiątych stan zachowania budowli arkadyjskich był różny. Stosunkowo najlepiej zachował się Domek Gotycki i Dom Murgrabiego, najgorzej — Przybytek Arcykapłana zbudowany z rudy darniowej i elementów lapidarnych, a więc podatny na erozję wody, posiadający skomplikowaną konstrukcję nośną murów. Jego sklepiony łukiem kolebkowym taras dźwigający wolno stojące kolumny oraz rozczłonkowane mury były niebezpiecznie zary-

2. J. Wegner, *Arkadia*, Warszawa 1948; W. Piwkowski, *Nieborów. Arkadia*, Warszawa 1988; tenże, *Nieborów. Arkadia. Przewodnik*, Łódź 1989; tenże, *Nieborów. Kolekcja Radziwiłłów*, Warszawa 1993 (tu pełna bibliografia do 1993 r.).

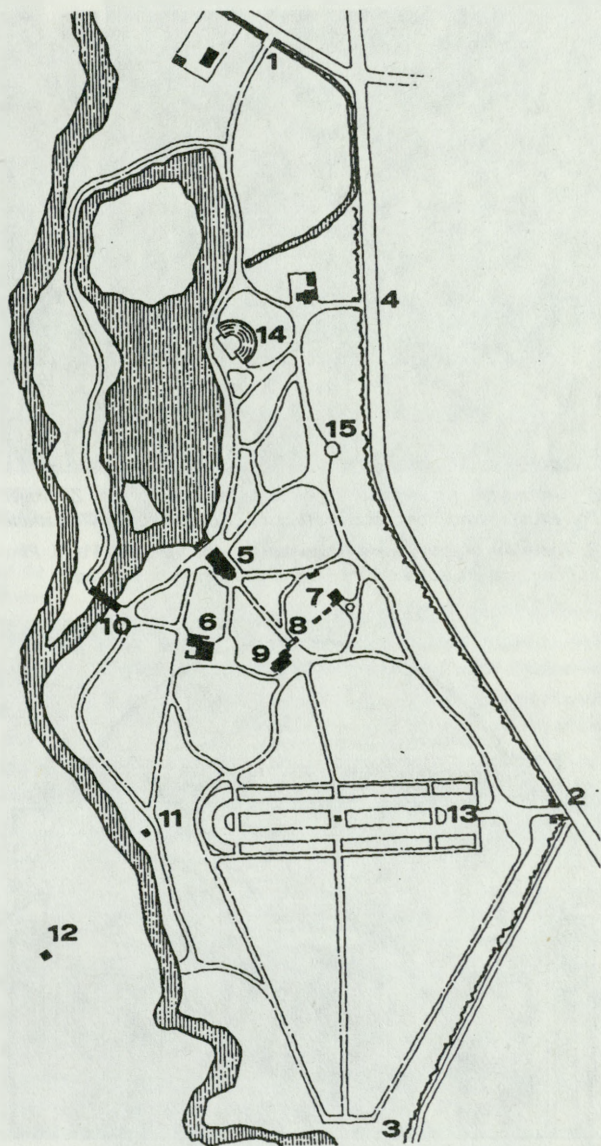
3. *Nieborów 1945–1970. Księga Pamiątkowa*, Warszawa 1970, s. 74–83.

4. Restauracji plafonu dokonał zespół konserwatorów malarstwa ściennego pod kierunkiem T. Rutkowskiej w składzie: K. Wojciechowski, E. Szubarga, I. Nuneva.

sowane. Bardzo zniszczone przez erozję wody był Murek z Hermami. Dom Murgrabiego był zagrzebiony w kondygnacji przyziemnej. Przylegający do niego Łuk Kamienny miał poziome pęknięcia warstwy ceglanej w podniebieniu łuku nakrytego wielkimi głazami. Świątynia Diany, choć względnie dobrze zachowały się w niej portyki, a także pokrycie dachów, wnętrza miała w różnym stanie. Najlepiej zachowany był Panteon z odrestaurowanym plafonem Norblina, mimo że brakowało w nim niektórych szczegółów wystroju sztukateryjnego wnętrza, a także posadzek. W Gabcinie Etruskim przetrwał plafon w niezłym stanie oraz, w znacznie gorszym, malowidła ścienne. Brak tu było posadzki i okładziny drewnianej ścian, której profile uchroniły się na gzymsach okalających fasety. W westybulu zachowało się oryginalne boniowanie i dekoracja sztukateryjna, miejscami uszkodzona. Z wystroju dekoracyjnego Sypialni natomiast nic nie zostało. Brakowało też w całym pawilonie stolarki wewnętrznych otworów drzwiowych.

Z innych budowli, takich jak Cyrk, Amfiteatr, Grobowiec Żłudzeń, przetrwały jedynie reliktury lub mało istotne fragmenty większych całości architektonicznych. Natomiast poszukiwania w lapidarium arkadyjskim doprowadziły do sensacyjnego odkrycia. Okazało się, że uznany za zaginiony Grobowiec z Wyspy Topolowej, budowla kluczowa dla zrozumienia idei Arkadii Radziwiłłowskiej, przetrwał prawie w całości, choć w rozproszonych elementach. Składała się z sześciu części, spośród których zostało zidentyfikowanych pięć. Decydujące elementy: część cokołu, korpus główny i nakrywa z akroterionami odszukane zostały wśród fragmentów lapidarnych w Arkadii. Wazon z białego marmuru wieńczący grobowiec i rzeźba św. Cecylii znajdują się — jak wiadomo — od końca XIX w. w Nieborowie. Brakuje jedynie środkowego fragmentu cokołu, który uznać należy za bezpowrotnie zaginiony⁵.

W 1980 r. przystąpiliśmy do prac nad programem konserwatorskim Arkadii. Podstawą jego były wnioski z narad Komisji Konserwatorskiej Muzeum Narodowego w Warszawie, złożonej z wybitnych specjalistów w dziedzinie konserwacji zabytków architektury i historii sztuki⁶. Gotowy program został ogłoszony drukiem w 1987 r. w specjalistycznym periodyku Muzeum Narodowego w Warszawie⁷. Generalna koncepcja polegała na pełnym zachowaniu ocalałego układu przestrzenno-architektonicznego i zabytkowego charakteru ogrodu romantycznego oraz przystosowaniu go do ruchu turystycznego, a także do

2. Arkadia współczesna: 1. nowe wejście dla ruchu turystycznego, 2. wejście historyczne, 3. wjazd gospodarczy, 4. wejście przy domku dozorczy, 5. Świątynia Diany, 6. Przybytek Arcykapłana, 7. Domek Gotycki i Grota Sybilli, 8. Łuk Kamienny, 9. Dom Murgrabiego, 10. Akwedukt, 11. miejsce Grobowca z Wyspy Topolowej, 12. miejsce Grobowca Żłudzeń, 13. miejsce Cyrku, 14. miejsce Amfiteatru, 15. miejsce Willi Aleksandry Radziwiłłowej. Oprac. M. Milobędzki

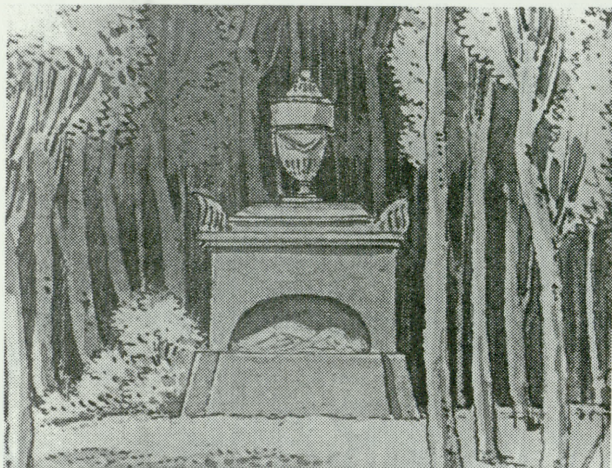
2. Contemporary Arkadia: 1. new entrance for tourists, 2. historical entrance, 3. driveway, 4. entrance next to the gatekeeper's cottage, 5. Temple of Diana, 6. Retreat of the Archpriest, 7. Gothic Cottage and Sibyl's Grotto, 8. Stone Arch, 9. House of the Margrave, 10. Aqueduct, 11. site of the Tomb on Poplar Island, 12. site of the Tomb of Illusions, 13. site of the Circus, 14. site of the Amphitheater, 15. site of the villa of Aleksandra Radziwiłł. Prep. by M. Milobędzki

5. W. Piwkowski, *Et in Arcadia ego*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, t. XXXI, 1987, s. 147–149 (il.).

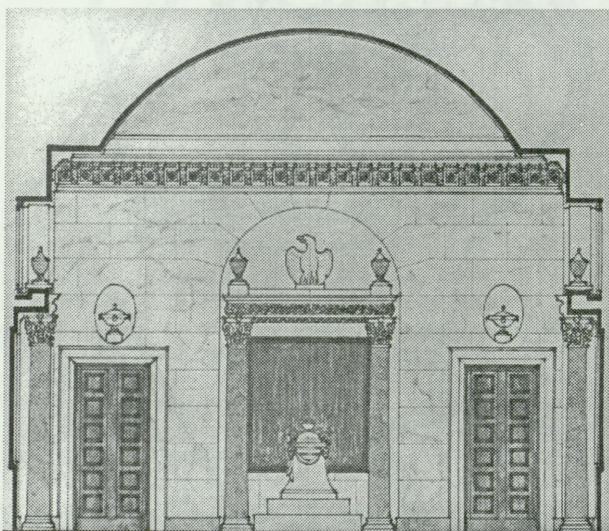
6. W skład Komisji obradującej do 1983 r. pod przewodnictwem profesora S. Lorentza wchodził m.in.: J. Zachwatowicz, P. Biegański,

ski, A. Gieysztor, J. Durko, J. Cydzik, W. Fijałkowski, M. Kwiatkowski, A. Rottermund, B. Maszkowska, A. Michałowski, J. Baranowski, W. Piwkowski.

7. W. Piwkowski, *Et in Arcadia ego*, op. cit., s. 95–160.

3. Grobowiec na Wyspie Topolowej (fragment), rys. Z. Vogel. Fot. Pracownia Fotograficzna Muzeum Narodowego w Warszawie
3. Tomb on Poplar Island (fragment), drawing by Z. Vogel. Photo: Photographic Atelier of the National Museum in Warsaw

4. K. Kulczyńska, M. Zborowska, Projekt restauracji wnętrza Panteonu w Świątyni Diany, 1983 r. Fot. Pracownia Fotograficzna Muzeum Narodowego w Warszawie

4. K. Kulczyńska, M. Zborowska, project of the restoration of the interior of the Pantheon in the Temple of Diana, 1983. Photo: Photographic Atelier of the National Museum in Warsaw

celów rekreacyjnych. W pierwszym etapie prac konserwatorskich przewidziano pełną rewaloryzację budowli ogrodowych, układu wodnego i parkowego, łącznie z odtworzeniem linii komunikacyjnych i osi

8. Głównym projektantem był Z. Studziński z Biura Projektów Wodnych Melioracji w Łodzi. Restaurację stawu przeprowadził Zakład Zadrzewień i Zieleni Ligi Ochrony Przyrody w Łodzi pod kierunkiem J. Nowaka i Z. Świądęra.

9. Prace porządkowe i sanitarne wykonywał Zakład Urządzania i Utrzymania Zieleni Jana, Tadeusza i Andrzeja Przewoźnych z Ostródy.

10. Nasadzeń dokonała grupa ogrodowa Muzeum w Nieborowie i Arkadii pod kierunkiem M. Sikorskiej i A. Chmielewskiej.

widokowych. Program uwzględniał fakt, iż każdą z budowli ogrodowych cechuje inna, specyficzna konstrukcja, inny jest zatem zakres prac konserwatorskich w każdej z nich. Uznawał także za konieczne zrekonstruowanie tych nie istniejących już dzisiaj obiektów, które są możliwe do odtworzenia, a niezbędne dla oddania charakteru i kształtu dawnego ogrodu arkadyjskiego. W ramach prowadzonych od 1987 r. prac restauracyjnych została już zrealizowana większa i ważniejsza część zadań konserwatorskich wynikających z tego programu.

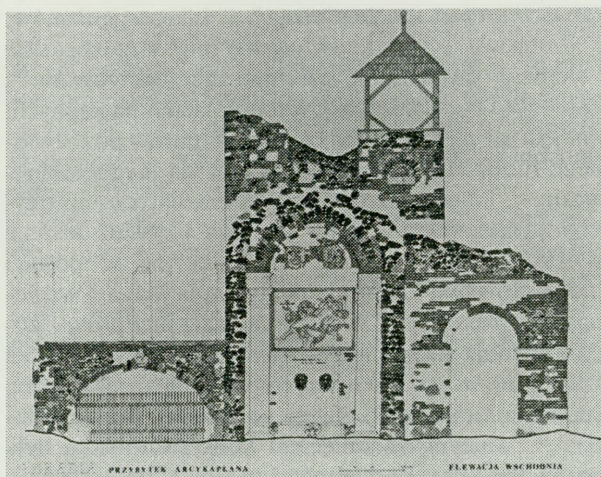
W latach 1987–1989 została w Arkadii przeprowadzona ponowna kapitalna renowacja wielkiego stawu, połączona z głębokim szlamowaniem dna, regulacją brzegów, wzmacnianiem grobli i budową jazów regulujących dopływ i odpływ wód⁸. W latach następnych zostało uporządkowane zadrzewienie, przede wszystkim oczyszczono park z martwych drzew, samosiewów i krzewów–chwasztów, przy pełnym zachowaniu istniejącego starego drzewostanu⁹, dokonano także nowych nasadzeń drzew i krzewów, szczególnie na stokach wzgórza Domku Gotyckiego, w rejonie Cyrku, Świątyni Diany i na Wyspie oraz na przedpolu domku dozorczy¹⁰. Stworzone też zostało nowe wejście do parku od strony zachodniej, z mostkiem zbudowanym z rudy darniowej i z odcinkiem nowej alei, poprowadzonej przez enklawę starych olszy do zachodniego brzegu stawu. Uległo przy tym likwidacji dotychczasowe uciążliwe wejście południowe od strony ruchliwej szosy¹¹.

W ramach przygotowań do rekonstrukcji istniejących tu dawniej form ogrodowych architektoniczno–ziemnych (Cyrk, Amfiteatr) w 1990 r. zostały przeprowadzone sondáže archeologiczne, które pozwoliły na zlokalizowanie w terenie zarzysów tych nie istniejących już dzisiaj budowli¹². W konsekwencji został wytyczony kształt przestrzenny dawnego Cyrku poprzez ukształtowanie areny w nawierzchni zwierowej i spiny w kształcie trawnika dywanowego. Na odtworzonej spinie zgromadzone zostały antyczne i antykizujące formy architektoniczne, głównie bazy, głowice i trzony kolumn, zgodnie ze stanem znanym z relacji pamiętnikarzy¹³. Jeszcze w 1983 r. powstał w Pracowni Projektowej PP PKZ w Warszawie udany projekt rekonstrukcji wnętrza Świątyni Diany, m.in. wystroju architektonicznego Panteonu i Gabinetu Etruskiego, oparty na wnikliwej analizie materiałów źródłowych projektowych i ikonograficz-

11. Prace ziemne i komunikacyjne realizował Zakład Konserwacji Terenów Zielonych K. Fabjańskiego z Otrębus.

12. Badania archeologiczne wykonał zespół Pracowni Archeologicznej PP PKZ w Łodzi pod kierunkiem G. Kotkowskiego.

13. [Helena Radziwiłłowa], *Le Guide d'Arcadie*, Berlin 1800; K. z Tańskich Hoffmanowa, *Wybór pism*, t. 6 — *Opisy różnych okolic Królestwa Polskiego*, cz. 2, Wrocław 1833, s. 246 i n.; L. Dembowski, *Moje wspomnienia*, Petersburg 1898, t. 1, s. 148.

5. J. Teliga, W. Szymańska, *inwentaryzacja architektoniczno-materialowa Przybytku Arcykapłana*, PW, 1983 r. Fot. Pracownia Fotograficzna Muzeum Narodowego w Warszawie

5. J. Teliga, W. Szymańska, *Architectonic-material inventory of the Retreat of the Archpriest*, Warsaw Polytechnic, 1983. Photo: Photographic Atelier of the National Museum in Warsaw

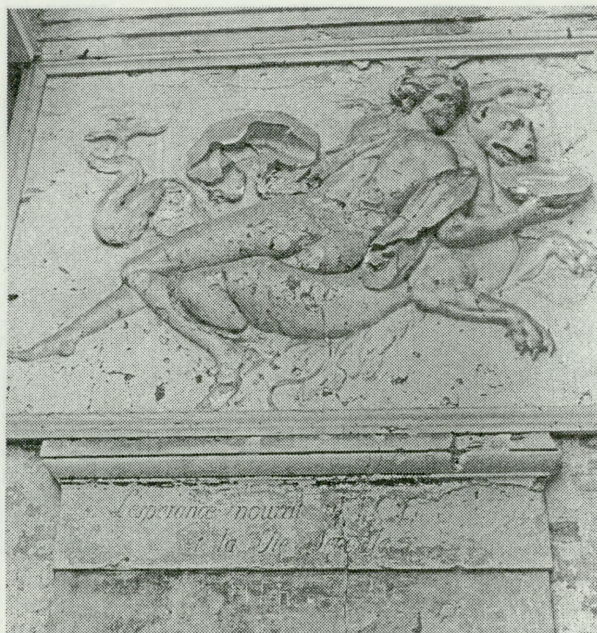
nych¹⁴. Projekt ten posłużył w latach 1990–1994 do rekonstrukcji wnętrza, zwłaszcza Gabinetu Etruskiego.

Renowację plafonu i częściową rekonstrukcję malowideł ściennych w Gabinecie Etruskim wykonała Ewa Święcka. Osiągnięciem konserwatorskim było odkrycie przez nią, a następnie odsłonięcie spod warstwy przemalowań dekoracji malarskiej Jana Piotra Norblina na sklepieniu Sypialni, uznawanej dotąd za całkowicie zniszczoną. Nie udało się natomiast odnaleźć śladów dawnych malowideł ściennych Norblina w tejże Sypialni, przedstawiających widoki Powązek Izabeli Czartoryskiej, które zostały bezpowrotnie zarte jeszcze w końcu XIX w.

Po 1991 r. osuszono drenażowo fundamenty wokół Świątyni Diany i całkowicie wymieniono pokrycie dachowe z blachy miedzianej, a także zakonserwowano wewnętrzną żeliwną klatkę schodową łącznie z rekonstrukcją brakujących elementów konstrukcyjnych¹⁵. W tym czasie zrealizowano w Świątyni rozległe prace sztukatorskie, m.in. w Panteonie oczyszczono stiukowe płaszczyzny ścian, odrestaurowano kolumny, zrekonstruowano brakujące detale wystroju architektonicznego (wazony), a w Westybulu odtworzono zniszczone partie sztukaterii oraz kominki w Gabinecie Etruskim i Sypialni. W portyku zachodnim zostały odrestaurowane kolumny z piaskowca i rozety w kasetonach podniebienia¹⁶. W Panteonie, Gabinecie Etruskim i Westybulu położono marmurowe posadzki, różnicowane kolorystycznie¹⁷. Wykonano drewnia-

14. Autorami projektu były K. Kulczyńska i M. Zborowska.

15. Wykonawcami jej byli J. Mróz i W. Siennicka z Pracowni Konserwacji Metali Fundacji Ochrony Zabytków w Warszawie.

6. G. Staggi, *Nadzieja karmiąca Chimere*, płaskorzeźba na Przybytku Arcykapłana przed konserwacją. Fot. W. Piwkowski

6. G. Staggi, *Hope Nourishing a Chimera*, bas relief on the Retreat of the Archpriest prior to conservation. Photo: W. Piwkowski

7. G. Staggi, *Nadzieja karmiąca Chimere*, płaskorzeźba na Przybytku Arcykapłana po konserwacji, 1994 r. Fot. W. Piwkowski

7. G. Staggi, *Hope Nourishing a Chimera*, bas relief on the Retreat of the Archpriest after conservation, 1994. Photo: W. Piwkowski

ną boazerię, obramienia malowideł ściennych i obudowę ściany kominkowej w Gabinecie Etruskim oraz stylowe drzwi we wszystkich wnętrzach Świątyni, łącznie z portfenetrami w Ryzalicie Pana, wzorowane ściśle na formach zachowanych reliktyw i źródłowym

16. Renowację sztukaterii i elementów kamiennych wykonali artyści-sztukatorzy: J. Goldfinger-Kunicki i P. Niemcewicz.

17. Firma TMB z Łowicza pod kierunkiem A. Terebińskiego.

8. Łuk Kamienny po konserwacji, 1994 r. Fot. W. Piukowski
8. Stone Arch after conservation, 1994. Photo: W. Piukowski

materiale ikonograficznym. Zrekonstruowano również monumentalne lustro w złożonej ramie na wschodniej ścianie Panteonu¹⁸.

Poczynając od 1988 r. prowadzone były specjalistyczne badania sondażowe struktury murów Przybytku Arcykapłana i Łuku Kamiennego, na podstawie których wykonana została ekspertyza statyczna budowli i opracowana metoda ich konserwacji¹⁹. W oparciu o te opracowania, w Przybytku Arcykapłana i w Łuku Kamiennym przeprowadzono w 1990 r. zabieg zszycia murów metodą górniczą, przy pomocy kotew ze stali i włókna szklanego, co pozwoliło na uzyskanie trwałej stabilizacji konstrukcji tych budowli²⁰. Równocześnie zostały poddane konserwacji renesansowe hermy Jana Michałowicza z Urzędowa, z których sporządzono odlewy ze sztucznego kamienia do przyszłej rekonstrukcji Murku z Hermami położonego obok Przybytku Arcykapłana²¹. Północno-zachodnie elewacje Przybytku Arcykapłana zostały w latach 1993 i 1994 oczyszczone z wiekowych

zanieczyszczeń mechanicznych i mikroorganizmów, a wmurowane tam renesansowe relikty rzeźbiarskie i elementy lapidarialne starannie zakonserwowane²². Zabiegi te będą kontynuowane w latach następnych. Podjęta też została próba osuszenia murów pozbawionego fundamentów Przybytku metodą magnetokineetyczną²³. Zagrożona pod względem statycznym trzykondygnacyjowa wieża tej budowli uzyskała jeszcze w 1990 r. wzmocnienie konstrukcyjne w postaci przemurowania i zafundamentowania jedynej wspierającej ją kolumny²⁴. W 1993 r. została przeprowadzona kapitalna restauracja środkowej ściany północnej Przybytku, wraz z wnęką wypełnioną płaskorzeźbą stiukową Gioacchino Staggiego przedstawiającą Chimerę²⁵. Dużym osiągnięciem konserwatorskim była renowacja Łuku Kamiennego w latach 1992–1993 — został on wtedy oczyszczony, wzmocniony nowymi fundamentami, zaizolowany w górnej części konstrukcji i nadbudowany zgodnie z przekazami ikonograficznymi, wraz z rekonstrukcją w podłuczcu istniejących tu dawniej kasetonów z rozetami²⁶.

Od 1991 r. było realizowanych wiele robót konserwatorskich pod nadzorem Ewy Świąckiej, głównie przy renowacji stolarki, przy pracach malarskich i naprawach budowlanych w Domku Gotyckim, Domu Murgrabiego i Świątyni Diany²⁷. Wiosną 1992 r. na terenie parku została odwiercona studnia głębinowa i wykonany węzeł sanitarny w Domu Murgrabiego²⁸, dzięki czemu można było zlokalizować w nim wartownię straży muzealnej i uruchomić na piętrze pokoje mieszkalne dla ekip konserwatorskich. Jeszcze w 1990 r. teren parku został zelektryfikowany. Instalację doprowadzono do większości pawilonów, natomiast teren zabytkowego ogrodu z założenia nie został oświetlony latarniami wolno stojącymi: zainstalowano tu oświetlenie bezpieczeństwa oraz instalacje przeciwłamaniowe i przeciwpożarowe²⁹.

W dalszych planach jest dokończenie kapitalnej restauracji Przybytku Archykapłana, zwłaszcza sklepionego tarasu z kolumnadą i wewnątrz przyziemia oraz Murku z Hermami, a w Świątyni Diany renowacja ostatniego nie wykończonego tam wnętrza — Sypialni,

18. Rekonstrukcję elementów stolarskich według projektów K. Kulczyńskiej i M. Zborowskiej zrealizowali: mistrz stolarski D. Mońka z Bolimowa (ozdobna stolarka w Gabiniecie Etruskim), Pracownia Stolarska PP PKZ w Płocku (drzwi i portfenetry) oraz konserwatorzy: J. Skalski i E. Bogaczewicz (lustro).

19. Badania sondażowe i ekspertyzy sporządził J. Teliga z Instytutu Projektowania Architektonicznego Politechniki Warszawskiej.

20. Zabieg wykonała firma PATE z Lublina, specjalizująca się w zabezpieczeniach górniczych.

21. Renowację herm pod kierunkiem E. Parandowskiej wykonał zespół konserwatorów Pracowni Rzeźby Muzeum Narodowego w Warszawie. Odlewy ze sztucznego kamienia zrealizowano w Pracowni Konserwacji Rzeźby PP PKZ w Warszawie pod kierunkiem B. Pokory.

22. Prace te wykonali w ramach praktyk studenci Zakładu Konser-

wacji Elementów i Detali Architektonicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, pod kierunkiem P. Niemcewicza.

23. Prace firmę AQUAPOL z Warszawy pod kierunkiem K. Mazewskiego.

24. Według koncepcji J. Teligi.

25. Wnękę odrestaurowali J. Goldfinger-Kunicki i P. Niemcewicz.

26. Konserwację Łuku wykonała wg projektu J. Teligi metodą własną firma REMALT z Warszawy, kierowana przez A. Trybuna.

27. Prace konserwatorskie realizowali rzemieślnicy z grupy remontowej Muzeum w Nieborowie i Arkadii pod kierunkiem H. Kruka.

28. Program badań hydrologicznych ujęcia wód podziemnych opracowała D. Kossakowska. Prace hydrologiczne i instalatorskie zrealizowała firma SZNAJDER z Brwinowa, kierowana przez J. Sznajdera.

29. Prace instalacyjne realizowała firma EXPERTUS z Warszawy, pod kierunkiem T. Kistryna.

jak również restauracja Akweduktu, Kaplicy nad Grotą Sybilli i rekonstrukcja Grobowca na Wyspie Topolowej oraz dokończenie porządkowania parku, zwłaszcza jego wschodniej części, położonej za Cyrkiem. Dodatkowym zadaniem stanie się nowe wygródenie całego obszaru parku.

Park Romantyczny w Arkadii będzie spełniał funkcję unikatowego w skali krajowej zabytkowego ogrodu z końca XVIII w., zachowanego w kształcie właściwie niewiele zmienionym od czasów jego powstania, a obecnie wydobytym w pełni przez dokonane

zabiegi konserwatorskie. W odrestaurowanych wnętrzach Świątyni Diany zostanie otwarta ekspozycja antyków grecko-rzymskich zgromadzonych przez księżną Helenę Radziwiłłową na przełomie XVIII i XIX w. Zbiór ten stanowi ważny przyczynek do dziejów polskiej kultury artystycznej tamtej epoki. Obok funkcji zabytkowego ogrodu z ekspozycją muzealną, Arkadia będzie także miejscem rekreacji i ośrodkiem imprez artystycznych służącym społeczeństwu swojego regionu.

Arcadia Restituta

On 15 June 1994 the Museum in Nieborów and Arkadia received a prestigious award granted by the Toeffler Family Foundation F. V. S. (Europa-Preis für Denkmalpflege 1994) from Hamburg for the preparation and realisation of a complex restoration of the Romantic garden in Arkadia. The garden complex in Arkadia was founded in 1778 by princess Helena Radziwiłł who was also the author of the ideological conception of an Arcadian park, realised by the architects Szymon Bogumił Zug and Henryk Ittar, the painter Jean-Pierre Norblin, and the sculptor Gioacchino Staggi. The garden, whose most important part has survived, required capital conservation and adaptation to new functions. Work on a suitable project started in 1980, and the subsequent restoration of the park included plants, the

conservation of water and communication arrangements and garden architecture. The Pantheon, Etruscan Study, Bedroom and Vestibule — interiors of the Temple of Diana, the central building in Arkadia — were restored and partially reconstructed, together with their murals, stucco and interior decoration. The Temple also houses a display of the ancient art collection belonging to Helena Radziwiłł. Restoration work was performed in other pavilions and garden buildings: the Retreat of the Archpriest, the House of the Margrave, the Gothic Cottage, the Stone Arch and the Circus. The area of the old park was adapted to the requirements of tourist excursions and to its role as a recreation area and regional centre of art events.